

Nematomų sienų apsuptyje: religinių mažumų socialinės atskirties raiška šiuolaikinėje Lietuvoje

MILDA ALIŠAUSKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

INGO W. SCHRÖDER

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Straipsnyje, remiantis kokybinio tyrimo, focus grupės ir pusiau struktūruotų interviu su religinių mažumų bendruomenių nariais, analizuojami šių socialinių grupių socialinės atskirties šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje aspektai. Teorinėje straipsnio dalyje, pasitelkiant Pierre'o Bourdieu ir Antonio Gramsci išvalgas, aptariamas religijos ir socialinės atskirties santykis bei socialinės atskirties raiškos būdai. Empirinių duomenų analizė atliekama trijų visuomenės gyvenimo lygmenų – makro-, mezo- ir mikro-, atsiskleidusių religinių mažumų bendruomenių narių pasakojimuose, pagrindu. Empirinis tyrimas¹ parodė, kad religinių mažumų socialinė atskirtis reiškiasi visuose Lietuvos visuomenės gyvenimo lygmenyse, bendruomenės ir jų nariai stigmatizuojami ir marginalizuojami, ribojama bendruomenių veikla viešosiose erdvėse.

Raktažodžiai: *religinės mažumos, socialinė atskirtis, religinis laukas, hegemonija.*

Keywords: *religious minorities, social exclusion, religious field, hegemony.*

Įvadas

Vienos krikščioniškos bendruomenės narė Elvyra papasakojo jau klasikinę tapusią istoriją, kaip religinė bendruomenė, kurioje lankosi keli šimtai narių, viename iš Lietuvos didžiųjų miestų ieškojo išsinuomoti patalpą sekmadienio susirinkimams. Anot jos, patalpų nuomotojai būdavo labai malonūs ir paslaugūs, kol sužinodavo, kam jos nuomojamos. Vos prasitarus, kad išsinuomotose

¹ Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę. Projektas „Socialinė atskirtis ir socialinis dalyvavimas pokičių Lietuvoje“ (Nr. VPI-3.1-ŠMM-07-K-02-045).

patalpose vyks bažnyčios sekmadieniniai susirinkimai, derybos nutrūkdavo nieko išsamiau nepaaiškinus. Pasak Elvyros, kai kurios patalpos taip ir likdavo neišnuomotos, tačiau bendruomenei jų nebesiūlydavo. Tai tik viena iš situacijų, su kuriomis kasdienybėje susiduria religinių mažumų bendruomenės Lietuvoje.

Panašių istorijų tyrimo metu teko išgirsti ne vieną. Kyla klausimas, kas lemia religinių mažumų socialinę atskirtį Lietuvoje, kokie jos raiškos aspektai ir kokios šių bendruomenių narių strategijos tokios atskirties įveikai. Straipsnio tikslas – į tai atsakyti. Pirmoje straipsnio dalyje pateikiama religinių mažumų vietos Lietuvos religiniame žemėlapyje ir socialinės atskirties bei priklausymo religinės mažumos bendruomenei santykio analizė. Antroje pristatomas empirinio tyrimo metodas, duomenys ir jų interpretacija. Straipsnis baigiamas apibendrinimu ir išvadomis.

Socialinė atskirtis ir religija

Religijos socialinės atskirties klausimas kyla iš materialistinės religijos sampratos, kurioje religija matoma kaip socialinis konstruktas, atspindintis galios santykius tam tikrame kontekste, kuriame atsiduria tikintis individas ar religinė grupė. Šiuolaikinėje religijos sociologijoje materialistinės religijos sampratos veikiamų mokslininkų darbai grindžiami pirmiausia A. Gramsci ir P. Bourdieu teorinėmis įžvalgomis.

Savo darbuose P. Bourdieu analizuoja religijos socialinį potencialą (Bourdieu 1991a, 1991b ir 1993; Rey 2007). Jo teigimu, religija sukuria socialinius skirtumus, taip reprodukuodama socialinę dominavimą. Ji pateikia *doxa* paradoksą, t. y. paaiškinimą, kodėl priimama tokia pasaulio tvarka. Didžiosios bažnyčios, anot P. Bourdieu, tampa svarbiausiomis institucinėmis veikėjomis religiniame lauke ir jų pagrindinis tikslas yra išlaikyti religinio kapitalo produkcijos monopolį taip išlaikant dominavimą lauke. Taigi bažnyčios tampa ir svarbiomis veikėjomis kuriant ir palaikant socialines ribas.

P. Bourdieu taip pat atpažįsta skatinančias religijos dimensijas, kai individuali religinė afiliacija atspindi individo strategiją atsilaukyti prieš dominuojančios tvarkos jėgas, jas ardyti ir su jomis kovoti. Tokiu atveju atskirtis reiškiasi nepriklausymu vyraujančiai bažnyčiai ir ji įveikiama įtrauktimi, priėjimu prie „dvasinio kapitalo“ (Verter 2003). Tokią prieigą siūlo alternatyvūs tikėjimai, kurių vertę kuria ne tik profesionalai, bet ir paprasti tikintieji. Apibendrinant galima teigti, kad P. Bourdieu religiją mato kaip svarbią simbolinę sistemą visuomenėje, sukuriančią dominuojančių grupių integraciją, kitų grupių rangavimo hierarchiją ir socialinio rangavimo įteisšinimą. Simbolinė galia įteisina ekonominę ir politinę galią, bet negali būti iki jų redukuojama.

A. Gramsci indėlis analizuojant socialinę atskirtį šiuolaikinėse visuomenėse susitelkia į hegemonijos sąvoką. Hegemonija dažniausiai suprantama

kaip dominavimo ir nelygybės priėmimas per įvairias strategijas nuo atviros sprespaudos iki specifinių individo kasdienybės ir patirties artikuliacijos vadovaujant tam tikram autoritetui, kurio lyderystė skatina sudarytą iš skirtumų vienybę. A. Gramsci požiūriu bažnyčios tampa pagrindinėmis pilietinės visuomenės, kurioje individai ir grupės socializuojami reprodukuoti socialinius santykius ir sutikti su politine situacija ją aktyviai remdami arba bent jau pasyviai palaikydami, veikėjomis (Gramsci 1971; Crehan 2002; Fulton 1987).

A. Gramsci ir jo sekėjų nuomone (Billings 1990; Morton 2007; Smith 2004), Europos istorijoje būta atvejų, kai religija palaikė kontrhegemonines jėgas (pvz., Reformacija), tačiau daugeliu atvejų dominuojančios bažnyčios liko ištikimos politinių elitų sąjungininkės ir hegemonijos rėmėjos, taip atlikdamos „populiariosios religijos“, t. y. vietos žmonių ir pavaldinių tikėjimų, sudarančių visiems suprantamą (angl. *common sense*) kontrhegemoninį pasaulėvaizdį, prevenciją. Religija, A. Gramsci perspektyvoje, tampa galios diskursu, pateikiančiu kasdienybės praktikų ir prasmių, paverčiančių tam tikras idėjas, tapatumus ir praktikas logiškais ir natūraliomis ryšius; tarp jų socialinės atskirties ir įtraukties kategorijas.

Kaip P. Bourdieu religinio lauko ir galios santykių jame bei A. Gramsci hegemonijos ir populiariosios religijos idėjos gali būti pritaikomos analizuojant religinių mažumų socialinę atskirtį šiuolaikinėse visuomenėse? Mokslinėje literatūroje galima aptikti tris pagrindines socialinės atskirties raiškos šiuolaikinėse visuomenėse sritis – valstybinę-vyriausybines, ekonominę ir erdvinę. Ekonominė socialinės atskirties samprata, kai individai atskiriami nuo įprasto dalyvavimo visuomenėje ir galimybės pasiekti juos patenkinantį gyvenimą dėl materialinių gėrybių apribojimo, yra labiausiai paplitusi jos tyrimuose. Vadovaujantis šia samprata, socialinė atskirtis tampa klasės produkciją lydinčiu procesu. Remiantis šiuo požiūriu, galima kelti klausimą, kaip religijos ir socialinės klasės tapatumas reiškiasi socialinės atskirties srityje.

Valstybių vyriausybės įgyvendina pagrindinę atskirties politiką ekonominėje srityje, garantuojančioje asimetrinę prieigą prie išteklių, tačiau jos taip pat pasitelkia ir kitas diskursyvias strategijas, palaikančias nelygybės politiką. Pavyzdžiui, sankcionuodamos kategorijas, apibrėžiančias įtrauktį ir atskirtį teisės normomis ir statusais (pvz., pilietybė), kurie leidžia gauti valstybės paslaugas, tokias kaip socialinė gerovė, švietimas, sveikatos apsauga, ir kurie yra suteikiami arba nesuteikiami tam tikriems individams, remiantis elito interesais. Aptariant religinių mažumų atskirtį šiuo požiūriu būtina analizuoti religinių bendruomenių veiklos teisinį reglamentavimą ir kaip valstybės veikiamas socialinis diskursas apibrėžia vienas religijas kaip normalias ir gerbtinas, o kitas kaip ne tokias gerbtinas ir gal blogas.

Erdvinės atskirties teorinė perspektyva susiformuoja prancūzų socialinių teoretikų (P. Bourdieu, Michelio de Certeau, Michelio Foucault, Henri Lefebvre'o) darbų pagrindu, kur analizuojami erdviniai susitarimai kaip vienas iš galios ir jos dislokavimo visuomenėje aspektų. Remiantis šiuo požiūriu, tyrimai galėtų būti susiję su privilegijų į viešąsias erdves (pastatai, ritualai, fizinis

bendruomenės narių dalyvavimas) suteikimu vienoms religijos ir nesuteikimu kitoms.

Toliau straipsnyje analizuojami Lietuvos religinių mažumų socialinės atskirties aspektai remiantis čia aptartomis teorinėmis idėjomis ir empirinio tyrimo duomenimis.

Religinės mažumos Lietuvoje: kiek jų ir kokių

XX a. devintajame dešimtmetyje Lietuvai atkūrus nepriklausomybę religinis gyvenimas vėl tapo viešojo visuomenės gyvenimo dalimi. Tuo metu visuomenės dauguma priskyrė save Romos katalikų bažnyčiai, o likusioji dalis gyventojų neskubėjo rinktis naujos religinės tapatybės. 1990 m. į klausimą, kokią tikybą išpažįstate, 57 proc. Lietuvos gyventojų nurodė katalikybę. Vėliau šis skaičius augo ir 1999 m. jau 75 proc. gyventojų teigė esantys katalikai. Atitinkamai mažėjo visuomenės dalis, neišpažįstanti jokio tikėjimo: 1990 m. – 38 proc., 1999 m. – 19 proc., 2005 m. – 17 proc. (Žiliukaitė 2000 ir 2007).

2001 m. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo duomenys parodė šalies gyventojų religinių tapatumų įvairovę². Paaikškėjo, kad stačiatikiams ortodoksams save priskiria 4 proc., sentikiams – 0,8 proc., evangelikams liuteronams – 0,56 proc., evangelikams reformatams – 0,2 proc. gyventojų. Taip pat paaikškėjo, kad šalyje gyvena 2860 musulmonų sunitų, 1272 judėjai, 258 karaimai. Šio surašymo duomenys atskleidė, kad tuo metu jau veikė dauguma naujųjų religijų, žinomų Vakarų visuomenėse. Gausiausia buvo Jehovos liudytojų bendruomenė, kuriai save priskyrė 3512 gyventojų. 107 gyventojai save laikė Satja Sai Babos organizacijos nariais, 15 scientologais, o 4 – Suvienijimo judėjimo nariais.

2011 m. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo duomenys atskleidė, kad Romos katalikais save laiko 77,2 proc. gyventojų, nedaug pakito vadinamųjų tradicinių religinių mažumų bendruomenių narių skaičiai, tačiau iki 10 proc. padaugėjo gyventojų, nenurodžiusių, kokiai religinei bendruomenei priklauso, o nė vienai religinei bendruomenei nepriklausančių gyventojų skaičius sumažėjo iki 6,1 proc. Pakito ir netradicinių religinių bendruomenių narių skaičius, pavyzdžiui, Senovės baltų tikėjimo bendruomenės narių padaugėjo nuo 1270 iki 5118 2011 m. Ši bendruomenė tapo gausiausia iš netradicinių religinių bendruomenių Lietuvoje, o Jehovos liudytojų religinės bendruomenės narių sumažėjo iki 2972³.

Kitas svarbus pokytis, kurį atskleidė gyventojų surašymas, – bendruomenių, kurioms save priskiria Lietuvos gyventojai, skaičius. Paaikškėjo, kad 2001 m.

² Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo 2001 m. duomenys apie tikybą. Prieiga per internetą: <http://religija.lt/straipsniai/tyrimai-analize-nuomones/lietuvos-gyventojai-pagal-tikyba> [žiūrėta 2014 11 29].

³ Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo 2011 m. duomenys apie tikybą. Prieiga per internetą: http://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f [žiūrėta 2014 11 29].

Lietuvos gyventojai save priskyrė 28 religinėms bendruomenėms, o 2011 m. – jau 59. Vadinasi, nors statistiškai reikšmingų priklausančių religinėms bendruomenėms asmenų skaičiaus pokyčių neįvyko, išskyrus Senovės baltų religinę bendruomenę, išryškėjo religinės diversifikacijos procesas, kurio metu gyventojai linkę save priskirti daugiau religinių bendruomenių.

Religinių mažumų situaciją Lietuvoje analizavo ne vienas mokslinis tyrimas. Milda Ališauskienė, Ingo W. Schröderis (2011) ir kiti autoriai, remdamiesi etnografiniais religijų tyrimais miesto ir kaimo vietovėse, stebėjimais religinių mažumų bendruomenėse, analizuodami šių bendruomenių narių pasakojimus, aptarė religinių mažumų padėtį Lietuvoje. Jie priėjo prie išvados, kad katalikybė Lietuvoje tapo diskurso apie religiją ir moralę pagrindu, tad kalbėjimas apie religinę įvairovę ir sekuliarizmą galimas neišėinant už šio diskurso ribų. Vadinasi, katalikybė Lietuvoje pasidarė tam tikru fonu bet kurioms religijos raiškos formoms ir jų interpretacijai šioje visuomenėje. Visos religijos visuomenėje vertinamos siejant jas su katalikybe. Geresnių sąlygų sulaukia vadinamosios tradicinės religinės bendruomenės, tačiau kai kada ir jos pasijunta katalikybės šešėlyje. Tokiame kontekste sunku kalbėti apie religinės įvairovės priėmimą apskritai.

Kitas tyrimas, kuriame aptariama religinės įvairovės ir religinių mažumų priėmimo šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje problema, analizuoja toleranciją ir daugiakultūrį ugdymą bendrojo lavinimo mokyklose (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010). Šis tyrimas leido pažvelgti į švietimo sistemos dalyvių – pedagogų ir mokinių – nuostatas kitaip tikinčiųjų atžvilgiu. Sudėtinė tyrimo dalis – kokybinė vadovėlių turinio analizė – atskleidė, kaip šios nuostatos pristatomos bendrojo lavinimo mokyklose. Paaiškėjo, kad vadovėliuose kai kurios religijos vertinamos neigiamai, išskiriama tik viena religija – Romos katalikų bažnyčia, pateikiamas religiškai homogeniškos Lietuvos visuomenės vaizdinys. Pastebima ir tendencija „tapatinti etninę (etninius lietuvius), politinę (Lietuvos valstybę) ir religinę (Romos katalikų) bendruomenes“ (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010, 91). Tokios tendencijos, anot tyrimo autorių, nedera su demokratiniais principais ir daugiakultūrio ugdymo programa.

2007 m. diskriminacijos dėl religijos ir įsitikinimų Lietuvoje tyrimo duomenys parodė, kad apie 80 proc. Lietuvos gyventojų neigiamai vertina įvairias religines ir pasaulėžiūrinės grupes. Mažiausiai neigiamų nuostatų sulaukė tradicinės krikščionių bendruomenės (apie 14–15 proc.), gerokai daugiau (53–63 proc.) – alternatyvūs pasaulėžiūriniai judėjimai (ateistai, pagonys, dvasinio savęs tobulinimo grupės) ir dar daugiau (74–80 proc.) respondentų nurodė, kad nereikėtų garantuoti pagrindinių pilietinių teisių (žodžio, susirinkimų laisvės, teisės į darbą) įvairių naujųjų religinių judėjimų nariams.

Kaip parodė 2007 m. diskriminacijos dėl religijos ir įsitikinimų Lietuvoje tyrimo kokybinės dalies duomenys, įvairių religinių bendruomenių atstovai patiria diskriminaciją dėl savo religijos artimiausioje (šeimos ir draugų) aplinkoje, švietimo įstaigose, darbovietėse, savivaldybės ir valstybės institucijose. Interviu analizė atskleidė, kad informantai buvo diskriminuojami esamų arba

potencialių darbdavių, o besimokantys informantai – mokslo įstaigų vadovų. Dalis informantų teigė patyrę diskriminaciją iš žiniasklaidos ir svarstė apie Katalikų bažnyčios vaidmenį juos diskriminuojant.

Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veiklos ataskaitos atskleidžia, kad skundai dėl diskriminacijos religijos ir įsitikinimų pagrindu sudarė apie 1 proc. visų skundų, kuriuos per savo veiklos laikotarpį gavo ši tarnyba⁴. Manytina, kad šie duomenys neatskleidžia realios diskriminacijos dėl religijos situacijos Lietuvoje, todėl klausimas, kokia yra reali religinių mažumų bendruomenių situacija, išlieka aktualus.

Iki šiol atliktuose tyrimuose religinių mažumų bendruomenių nariai būdavo apklausiami retai ir epizodiškai, todėl tyrimai negalėjo atskleisti išsamesnio šių bendruomenių gyvenimo vaizdo. Tad galima pagrįstai kelti klausimą apie Lietuvos religinių mažumų bendruomenių kasdienybę, nes turimi tyrimų duomenys leidžia teigti, kad šios grupės tarsi nematomos. Taip pat kyla klausimas, ar valstybės institucijos yra pasirengusios ir turi pakankamai kompetencijos saugoti religijos laisvę ir ginti religinių mažumų bendruomenes ir jų narius nuo diskriminacijos. Atliktų tyrimų duomenys skatina kalbėti apie katalikybės hegemoniją Lietuvos visuomenėje, kur religijos kaip kategorijos samprata neatskiriama nuo Romos katalikų bažnyčios, o tokios nuostatos iš dalies taip pat implikuoja kitaip tikinčiųjų „nematymą“, netoleravimą ar net diskriminavimą.

Apibendrinant iki 2012 m. atliktus tyrimus galima teigti, kad Lietuvoje vyraujanti Romos katalikų bažnyčia yra šios visuomenės religinio lauko pagrindinė veikėja, daranti tiesioginę ir netiesioginę įtaką visų kitų tradicinių ir netradicinių religinių bendruomenių situacijai. Lietuvos gyventojai yra netolerantiški kitaip tikintiems, dalis religinių bendruomenių narių teigia esantys diskriminuojami, tačiau religinių mažumų bendruomenių narių patirtis diskriminacijos dėl religijos ir įsitikinimų srityje, šių patirčių priežastys ir socialinės pasekmės reikalauja išsamesnio mokslinio tyrimo.

Empirinio tyrimo metodas

Siekiant ištirti religinių mažumų socialinę atskirtį Lietuvoje buvo vykdomas projektas „Socialinė atskirtis ir socialinis dalyvavimas pokyčių Lietuvoje“. Nuspręsta atlikti kokybinį tyrimą, taikant *focus* grupės ir pusiau struktūruoto interviu metodą. Tyrimo objektu pasirinktos religinės bendruomenės, kurios, kaip rodo ankstesnių socialinių tyrimų duomenys, potencialiai gali tapti socialinės atskirties objektais. Vadovaujantis įsitikinimu, kad visuomenėje esant religinei daugumai didžiausio priešiško gali sulaukti dogmatiškai nenutolusių religinių tikėjimų bendruomenės ir jų atstovai, tyrime pakviesti dalyvauti

⁴ Žr. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos metinės veiklos ataskaitos. Prieiga per internetą: <http://lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html> [žiūrėta 2014 11 29].

krikščioniškų – evangelikų baptistų ir Tikėjimo žodžio – bendruomenių atstovai.

Krikščioniškos kilmės religinių mažumų Evangelikų baptistų ir Tikėjimo žodžio bendruomenių narių daugumą sudaro konvertitai, t. y. į šį tikėjimą atsivertę asmenys. Kurį laiką atsivertus tokiems asmenims būdingas intensyvus religinis gyvenimas, naujo tikėjimo skleidimas, dažnai sulaukiantis visuomenės antagonizmo. Atsivertimo faktas išskiria šias bendruomenes ir jų narius iš visuomenėje vyraujančios religinės daugumos, kuri religinį priklausymą dažniausiai sieja su religinės tradicijos paveldėjimu. Anot Grace Davie (2005, 281), šiuolaikinėse visuomenėse matome poslinkį nuo paveldėtos ar priskirtos religijos prie pasirinktos. Viena iš sričių, kur šią slinktį galime identifikuoti, – religinių mažumų bendruomenės.

Tyrimo metu atrinkta *focus* grupė, joje dalyvavo penki minėtų bendruomenių nariai, kuriuos galima vadinti ekspertais, nes jie turėjo daugiau informacijos nei paprastas narys apie šių bendruomenių santykius su valstybe, kitomis bendruomenėmis, bendruomenės veiklą ir pan. *Focus* grupėje dalyvavo teisininkai, administratoriai, dvasiniai lyderiai. Surinkti duomenys leido atskleisti šių bendruomenių vietą Lietuvos religiniame lauke, jų santykius su valstybe ir jos institucijomis, kitomis religinėmis organizacijomis.

Atlikta 18 pusiau struktūruotų interviu su evangelikų baptistų ir Tikėjimo žodžio bendruomenių nariais. 20–56 metų tyrime dalyvavę informantai šiuo metu gyvena mieste. Duomenų analizė vyko keliais etapais: duomenys buvo transkribuojami, koduojami, analizuojami ir interpretuojami. Straipsnyje pateikiamų informantų citatų kalba netaisyta.

Atsivertimas ir gyvenimo pokyčiai kaip individualios socialinės atskirties aspektai

Tyrimo dalyvavusių religinių mažumų bendruomenių nariais tampama atsivertus į naują tikėjimą. Sociologijos literatūroje atsivertimas dažniausiai suprantamas kaip individualus racionalus veiksmas, tačiau socialinis kontekstas jam taip pat daro didžiulę įtaką. Tyrimo dalyviai pabrėžė, kad religinį jų pasirinkimą lėmė artimiausi žmonės ir dvasiniai autoritetai.

Nu sakykim aš tai skaitau man gyvenimo pagrindinis sprendimas buvo kai aš būtent vat įtikėjau Kristum ir pasikeitė mano gyvenimas, tai sakykim per pastorių Miltoną būtent, kuris yra dabar šios bažnyčios pastorius, per jį sužinot daugiau apie Kristų, apie tikėjimą baptistų ir vat nuo to galbūt daugiau pasikeitė taip, kad labai prisiminčiau dabar gal būtų jisai tas žmogus. (Jonas, 25 m.)

Jonas nuo pat vaikystės dalyvavo religiniame gyvenime, savaitgalius leisdavo su bažnyčios jaunimu, čia vykdavo susitikimai, filmų peržiūros. Pagrindiniai dalykai gyvenime jam buvo tikėjimas ir futbolas. Taip pat įtakos turėjo tai,

kad Jono tėtis, šalia pagrindinio savo darbo, tarnavo kaip baptistų bažnyčios pastorius. Jono šeimoje tikėjimas buvo įprastas dalykas, tad tikėjimą jis vertina kaip vieną svarbiausių savo gyvenimo sričių, pakeitusių vidinį pasaulį ir savijautą. Jonas tiki, kad jo gyvenimo įvykiai, net ir nelaimės, išėjo į naudą ir atnešė šį tą naujo ir gero.

Kiti svarbūs autoritetai informantų gyvenime – mokytojai ir draugai. Tačiau jų svarba vertinama dviprasmiškai, manoma, kad jie gali daryti ir neigiamą įtaką. Anot Akvilės, „kai kurių bendraamžių įtaka nebuvo gera – jie mokė elgtis nesąžiningai, imti svetimus daiktus ir pan. Mokytojų įtaka, manyčiau, itin gera, nes mokė kurti grožį“ (Akvilė, 23 m.).

25 m. Jono poziciją, kad tikėjimo atradimas jam yra vienas iš svarbiausių gyvenimo įvykių, palaiko ir kiti informantai. Religijos atsiradimą savo gyvenime jie vertina pozityviai. Informantė Eglė (32 m.) teigė: „Na gal pats reikšmingiausias buvo kai vat suradau tą gyvenimo kelią, kuriuo vat dabar einu. <...> svarbiausia tikėjimas į Kristų, ką jis padarė dėl manęs tai buvo, našta tokia nukrito nuo manęs, tai va tai gal buvo didžiausias įvykis, kuris apskritai pakeitė gyvenimą ir mąstymą pakeitė. Viską.“

Informantų pasiteiravus apie jų studijas, įgytą profesiją neatrodo, kad tikėjimas būtų turėjęs didelės įtakos renkantis studijų programą, nes tik vienas tyrime dalyvavęs asmuo baigė teologijos studijas. Beveik visi informantai šiuo metu dirba religinėse bendruomenėse arba laisvalaikiu intensyviai dalyvauja socialinėse savo religinių bendruomenių veiklose. Taip religijos vieta informantų gyvenime peržengia individualaus religinio gyvenimo ribas ir pereina į profesinę ir laisvalaikio leidimo sritis.

Požiūris į gyvenimą, savo gyvenimo vertinimas. Analizuojant religinių mažumų bendruomenių narių pasakojimus galima teigti, kad informantai patenkinti savo gyvenimu ir mažai ką jame norėtų keisti, nebent dalykus, susijusius su darbu ir materialine gerove. Tačiau dėl savo vidinio gyvenimo jie jaučiasi ramūs ir laimingi:

Nes esu laimingas, nes turiu visko ko man reikia ir žinau ko tikėtis iš gyvenimo. Nejaučiu jokios ateities baimės kas laukia tiesiog, jaučiuosi tvirtai ir užtikrintai ir tai leidžia negalvot apie tai, kad kažkas laukia ateity, kažkas blogai. Reikia džiaugtis taip kaip yra dabar. (Tomas, 24 m.)

Baimės ir neužtikrintumo dėl ateities leitmotyvas aptinkamas ir informantės Ditės pasakojime. Anot jos, prieš atrasdama tikėjimą, ji jautė mirties baimę, nerimą kelė nežinomybė dėl ateities, pagimdžiusi ji susirgo depresija. Tačiau tikėjimas padėjo rasti atsakymus į visus klausimus. Atrastas tikėjimas išlaisvino ją nuo gyvenimo sunkumų, blogų emocijų. Ditei antrino ir Artūras (56 m.), jis dėkojo atrastam tikėjimui už išvadavimą iš kamavusios depresijos.

Paklausti apie pasitenkinimą gyvenimu, informantai teigė, kad atsivertę jie jaučia didžiulį pasitenkinimą gyvenimu ir atrasta ramybe. Dauguma jų pabrėžė gyvenimo kokybės skirtumus prieš atsivertimą ir po jo.

Kalbėdami apie gyvenimo svajones ir siekius, informantai teigė, kad be tikėjimo ir pastangų nieko nebus. Tomas (24 m.) pabrėžė, kad neturėdamas tikėjimo jis nepasieks tikslų. Apskritai informantų pasakojimuose vyravo optimizmas, kad tikint ir Dievui padedant ateitis bus gera. Svarstydami apie materialinę gerovę informantai pabrėžė, kad reikia išmokti džiaugtis mažais dalykais, nes dideli turtai, pasiekimai gali neatnešti pasitenkinimo.

Apibendrinant informantų pasakojimus galima teigti, kad juose atskleidė, kaip atsivertus pasikeitė jų požiūris į gyvenimą. Informantai ypač akcentavo ribą tarp gyvenimo iki atsivertimo, kuris gana dažnai apibūdinamas neigiamai, ir gyvenimo atsivertus. Pastarasis tarpsnis dažno informanto apibūdinamas kaip optimistiškesnis, teikiantis daugiau vilčių.

Individuali socialinė atskirtis artimoje aplinkoje. Informantų pasakojimuose aptinkamas skeptiškas aplinkinių požiūris į religinį jų pasirinkimą, religinės diskriminacijos aspektai.

<...> esam diskriminuojami, nes žmonės, jie keistai žiūri į mus, jie vadina ten sekta dar kažkas, nors nesuprasdami to žodžio „sekta“ reikšmę, ką mes darom, jiems neįdomu, jie tiktai žino, jie nuteisia iš karto dar nesužinoję reikšmės, nei ką mes veikiam, nei ką mes darom, jie iškarto nuteisia. (Jonas, 25 m.)

Jonui antrino ir Marius (21 m.), jis teigė, kad jaučia aplinkinių, kurie neturėdami žinių apie religines bendruomenes, vertina jas, netoleranciją. Tačiau buvo ir tokių informantų, kurie sakė nejaučiantys religinės diskriminacijos ir kad priklausydami savo religinei bendruomenei yra visiškai ramūs.

Kitas socialinės atskirties kaip religinės diskriminacijos raiškos laukas – individualūs santykiai šeimoje ir su artimaisiais. Informantė Akvilė (23 m.) prisitarė: „Šiaip santykiai [šeimoje – M. A.] yra geri, nekonfliktuojame, tik kai kuriems šeimos nariams nėra priimtinas mano gyvenimo būdas, tai, kad kalbu jiems apie tikėjimą.“ Tai atspindi religinių mažumų bendruomenių nario kasdienybę, kurioje aplinka nenori nieko girdėti apie neįprastą religinį pasirinkimą, taip priversdama asmenį gyventi nutylint savo tapatumo dalį.

Informantė Erika (28 m.) papasakojo, kad šeimos nariai bandė pakeisti jos nuomonę dėl religinio pasirinkimo: „Tai bandė, bandė. Bandė labai, kaip bandė, tai aš paskui juos kviečiau, kad ateitų ir paskui po kiek laiko mano motulė, kaip ėjo, tai matė kad čia nieko blogo nėra, geri žmonės susirinkę.“ Kitos informantės Ditės (46 m.) vyras iš pradžių atsargiai žiūrėjo į žmonos pasirinkimą, tačiau neskubėjo daryti išvadų, o nusprendė pats po kokių poros savaičių nueiti ir įsitikinti, kas ten vyksta. Ditės sesuo iki šiol yra kitokios nuomonės. Informantė Dite (46 m.) sako: „Sesuo ir po šiai dienai, sako nu kada tu ten išeisi jau iš tos bažnyčios? Kuo tau neužtenka Katalikų bažnyčios? Nu aš niekad nebuvau, gal man būtų ir užtekę, bet aš niekad nėjau, nebuvau religinga...“

Tyrimas atskleidė, kad religinių mažumų bendruomenių nariai ne tik šeimoje susiduria su socialine atskirtimi, kurią jie įvardija ir kaip religinę

diskriminaciją. Svarbi ir gyvenamoji aplinka, kaimynai. Informantai prie savo gyvenamosios aplinkos nebuvo labai smarkiai prisirišę, dažnas jaunesnis respondentas gyveno bendrabutyje ir svajoto apie nuosavą būstą, kai nereiks dalytis su kuo nors kambariu. Informantai nebuvo linkę bendrauti su kaimynais, pasakojimuose vyrauja dvi gana priešingos santykių su kaimynais patirtys – pozityvi ir diskriminuojanti.

Visus pažįstu. Su visais gerai sutariu. Na daugiausia mūsų bendravimas yra tas mano darbinis klausimas, bendrijos reikalais. Pas mus bendrijoj vasarą susėdimų nėra, anksčiau kažkada gyventojai sakė buvo, bet kada įvyko, bendrabučio plotų dalybos ir tada gyventojai konfliktavo ir... Nu kai kurios šeimos bendrauja, bet mažuma, anksčiau buvo visa bendrija, visas namas kartu, dabar tų dalykų nebėra. (Kęstutis, 47 m.)

Kęstutis atskleidžia santykių su kaimynais patirtį, kurią galima vertinti kaip pozityviai konstruktyvią. O informantė Ditė (46 m.) papasakojo, kad sulaukė labai nemalonios kaimynų reakcijos – tik pradėjus lankytis Tikėjimo žodžio bendruomenėje ji buvo pavadinta „sektante“. Iš pradžių tai žeidė, tačiau su laiku, anot Ditės, ji prie to priprato ir dabar tai skaudina nebe taip kaip anksčiau.

Tyrimo metu informantai klausiti, į ką kreiptųsi, jei prireiktų pagalbos. Jie atsakė, kad kreiptųsi į savo bendruomenės narius ir tikrai sulauktų jų pagalbos. Jei religinė bendruomenė negalėtų padėti materialiai, informantų teigimu, bent jau palaikytų sunkiu momentu, pasimelstų už juos. Taip pat minėti artimieji, draugai, iš kurių tikimasi sulaukti pagalbos, nors jų nuomonės kartais ir skirtingos.

Apibendrinant galima pasakyti, kad informantai atskleidžia savo gyvenimo istorijas, patirčių, tikėjimo pasirinkimo kelio ir priešasčių įvairovę, taip pat tą socialinį kontekstą, kuriame religinių mažumų bendruomenių nariai atsiduria po to, kai atsiverčia, ir kokie gyvenimo pokyčiai juos lydi. Tyrimo duomenys rodo, kad individuali simbolinė ir sociokultūrinė religinių mažumų atskirtis reiškiasi per tai, kad artimiausia aplinka nesupranta ir nepriima informantų gyvenimo pokyčių, per jų stigmatizavimą ir simbolinę prievartą nutylėti savo religinio tapatumo pasirinkimą.

Religinės daugumos ir religinių mažumų santykiai kaip socialinės atskirties konstravimo procesas

Analizuojant religinių mažumų socialinę atskirtį mezo- ir makrolygmeniu, siekta iširti, kaip religinių mažumų bendruomenės save pateikia kitoms religinėms bendruomenėms, su kuriomis ir kokio pobūdžio santykius palaiko, kokie santykiai ir požiūris į visuomenėje vyraujančią Katalikų bažnyčią.

Nu mes, aišku daugiausia bendraujame su baptistų bendruomene, tai mes jau ne tik bendraujame ir bendradarbiaujam kaip sakyti, nes jų nėra daug, bet

yra Kaune 4 baptistų bendruomenės, Lietuvoj kažkur apie 30 taip sakykim, ten su tokiom mažom grupelėm. Bendraujam su rusakalbių, Ukrainoj labai daug baptistų, vat pas mus atvažiuoja, muzikos akademija čia tokia, kaip chorinį giedojimą moko kaip sakyt, mus irgi. Rusijoj pačioj, Amerikoj labai daug ir baptistų, mes ten turim ryšius, nes net ir mūsų bendruomenė buvo ir pradėti per santykius su Amerikos bažnyčia. (Gediminas, 45 m.)

Paklausti apie jų religinės bendruomenės santykius su kitomis bendruomenėmis informantai teigė, kad dažniausiai pasitaiko bendrauti su kitomis baptistų ir protestantų bendruomenėmis, dalyvaujama ekumeniniuose renginiuose, tokiuose kaip „Samariečio krepšys“, etc. Nors religinių mažumų bendravimas vertinamas pozityvai, tyrimo metu išryškėjo ir kritika religinių mažumų lyderiams, kuriems, anot informanto Armino (47 m.), stinga pilietinio aktyvumo siekiant apginti save kaip mažumą, o susibūrimas į aljansus suvokiamas kaip „Lietuvos evangelizavimas“.

Paklausus apie santykius su vyraujančia visuomenėje Romos katalikų bažnyčia, ši bendruomenė kritikuota.

Nu jo, nes ką žinau, jei iš tos istorinės pusės sakau, kiek per amžius jie ten visokių dalykų, įstatymų vedė, ta prasme, kai tu žinai, kad pavyzdžiui celibatą įvedė tam, kad kunigai anksčiau, ir Biblijoj parašyta, kad kunigai gali turėti žmonas, ten pavyzdžiui visi apaštalai turėjo žmonas ir pavyzdžiui kai įvedė tą celibatą, kad kai anksčiau susilaukdavo tarkim kunigas sūnaus, tarkim sūnus nenorėdavo būti kunigu irgi, tai tiesiog jam reikėdavo, nu bažnyčia turėdavo dalį turto perleisti, nu logiška, nes ta prasme tėvas duoda vaikui turto. Ir tiesiog, per kiek laiko nusprendė, kad taip nedaryti, arba tas pavyzdžiui indulgencijos visos, tarkim, tiesiog bažnyčiai reikėjo pinigų, nu tai jinai ir padarė. Ir žodžiu jie taip, tuos piniginius dalykus, labai per visą tą istoriją mėgdavo, amm, nu ant žmonių užkrauti, per tas ale dvasinius dalykus, tarkim, bent jau mano požiūris iš tos pusės, kad per visus amžius jinai kažkaip ne visai sąžiningai elgėsi, tai tiesiog. Aišku dabar gal dabar, aišku stengiasi, nežinau kaip čia, stengiasi gi vis tiek ir protestai bendrauti su tuo popiežium, bet tokia labai ekumeninė pasidarė, labai ten nori sujungti ten visas religijas, vos ne nori, kad čia visi gyventų taikoj, meilėj, nu jiems, jie atrodo nesvarbu, kad visi supranta tiesą kitaip ir tarkim, kartoja Bibliją kitaip, vieniems gal ten žudymas yra geras dalykas, o šiaip tai nėra geras dalykas. Tiesiog negali, priešingi dalykai eit išvien, tai kažkaip, nu nežinau, gal tokia per ekumeninė tokia, per <...>. (Ieva, 22 m.)

Ievos pasakojime atsiskleidžia, galima sakyti, chrestomatinė katalikų ir protestantų schizmos analizė, kritikuojamas popiežiaus autoritetas, pabrėžiama nuostata remtis Biblija, dar Martyno Liuterio kritikuotos indulgencijos. Informantės kritikos sulaukia ir ekumeninio judėjimo idėja. Taip lyg ir siekiama parodyti baptistų tikėjimo išskirtinumą ir teisingumą, drauge kritikuojant vyraujančią religinę bendruomenę Lietuvoje. Reikia atkreipti dėmesį, kad informantai, kalbėdami apie save ir savo bendruomenę, dažnai vartoja sąvokas *netradicinis, sektantai*, kurios atkleidžia jų sąmoningumą suvokiant savo

bendruomenės poziciją šioje visuomenėje ir iš to išplaukiančias socialines pasekmes, tarp jų pirmiausia socialinę atskirtį.

Bendrai įstatymai mūsų labai skaitau geri yra, pas mus religinė laisvė kaip sakyti. Viskas tas tvarkoj, aišku praktiškai kartais tas galbūt asmeniškai iš žmonių, ne tai, kad iš vyriausybės, iš valstybės, o iš žmonių kaip sakau. Kartais to supratimo gal ir pasigendi, kai būna priešiška nusiteikusių, tiesiog kad, bet nėra labai daug tokių atvejų. (Gediminas, 45 m.)

Toliau Gediminas papasakojo istoriją apie Kauno Kristaus misijos baptistų bažnyčios statymą, kai renkantis tinkamą vietą šio pastato statybai, jiems teko susitikti su valdininkais. Susitikimas su vienu jų, anot Gedimino buvo įsimintinas. Paašškėjo, kad bažnyčios pastatui nebus suteikta vieta, nes jų tikėjimas esąs neteisingas. Tačiau kai valdininkas sužinojo, kad baptistai yra krikščionys, jo pozicija pasikeitė. Po šių susitikimų bendruomenei buvo suteikta vieta bažnyčiai statyti nuošaliame Kauno Šilainių mikrorajone. Toks valdžios institucijų sprendimas leidžia kalbėti apie tam tikrą erdvinę socialinę atskirtį, kai netradicinių religinių bendruomenių pastatams skiriami sklypai miesto pakraščių teritorijose, taip jas išstumiant iš viešosios erdvės į mažiau matomą vietą.

Apskritai Gedimino pasakojimas leidžia išskirti pagrindines Lietuvos religinių mažumų socialinės atskirties sritis. Įstatymų lygmeniu yra užtikrinama religinė laisvė, tačiau čia pat religinių bendruomenių žmonės daro įtaką bažnyčios ir valstybės santykių reglamentavimui ir tokiais atvejais religinių mažumų balsas neišgirstamas. Gediminas lieka politiškai korektiškas, jis nesiekia konflikto, stengiasi sumenkinti sulaukiamo priešiško mastą, tačiau skaitant tarp eilučių jo pasakojime galima aptikti Lietuvos religinio lauko povandeninių srovių, veikiančių bažnyčios ir valstybės bei religinių bendruomenių tarpusavio santykius.

Julija (37 m.) atskleidžia vadinamojo tarpreliginio dialogo, kurį inicijuoja ir valstybės institucijos, detales:

Aišku, būna tie prezidentūroje maldos pusryčiai per kuriuos bandoma kažkas kažkiek bent jau pakeisti, bet iš tikrųjų jei prisistatai, kas esi tai beveik visada susiduri su tuo, kad žmogus pradeda laikyti atstumą ir žiūrėti į tave labai atsargiai ir šiek tiek skeptiškai. Nes iš karto pasidarai toks įtartinas, kad pirmiausia reikia susipažinti, iširti, išbandyti.

Kiti informantai praplėtė Julijos išvalgas dalydamiesi bendradarbiavimo su kitomis religinėmis bendruomenėmis patirtimi:

<...> susidaro toks įspūdis, kad jų [tradicinių religinių bendruomenių – M. A.] daugiau klausomasi, nes kada vyksta susitikimai su įstatymų kūrėjais, tai tarsi pasiprašai kitą kartą, kad pakviestš. Pakviečia. <...> Bet pakalbėti tenka minimaliai. Ten iš dešinės sėdi katalikai, iš kairės judėjai, arba stačiatikiai. Ir jų daugiausia klausia, nes jie visada taip suformuluoja, keistai, kad matot, mes kentėjome. Reiškia mes čia buvom visą laiką. Mes kentėjom ir dabar valstybė turi pareigą mums kompensuoti privilegijomis. (Arminas, 47 m.)

Armino nuomone, religinių mažumų dialogas su valstybe sunkesnis dėl to, kad nėra dialogo su kitomis krikščioniškomis bendruomenėmis, taip pat nesikalbama nei su judėjais, nei su musulmonais. Juo labiau nėra dialogo su naujomis religijomis, nes šias linkstama demonizuoti. Tačiau, anot Armino, tai turėtų būti tarpreliginis, o ne valstybės ir religijų dialogas. Valstybė, pasak informanto, turėtų siekti atviros visuomenės: „<...> kiek bebūtų tradicinių bendruomenių, mes turime būti atviri, kad atsirastų kažkokia nauja. Mums gal nesuvokiama, mes gal to net nepripažinsim religija, bet ir valstybė neturėtų turėti teisės kažką pripažinti religija, o kažko ne“ (Arminas, 47 m.).

Apibendrinant galima teigti, kad informantų pasakojimai atskleidžia galios pasiskirstymo kontūrus Lietuvos religiniame lauke, kuriame išskirtinę poziciją užima Katalikų bažnyčia kartu su kitomis tradicinėmis religinėmis bendruomenėmis, nuo jų priklauso kitų religinių bendruomenių kasdienybė – santykiai su valstybe, visuomene, individų, priklausančių skirtingoms religinėms bendruomenėms, santykiai.

Apibendrinimas ir išvados

Atlikus religinių mažumų bendruomenių narių pasakojimų analizę paaiškėjo, kad individualios socialinės atskirties raiškos pradžią žymi atsivertimo (įtikėjimo) faktas ir jį lydintys gyvenimo pokyčiai. Informantai brėžia ribą tarp gyvenimo iki atsiverčiant (įtikint) ir jau atsivertus. Paaiškėjo, kad ši riba žymi iš esmės pakitusią gyvenimo kokybę, santykius su artimiausia aplinka. Anot informantų, artimiausia aplinka įvairiai reaguoja į šiuos pokyčius, kartais jie yra stigmatizuojami ir jaučiasi atstumti bei nesuprasti savo artimųjų.

Socialinė atskirtis organizaciniu (mezo-) lygmeniu reiškiasi religinės bendruomenės, kuriai priklauso individas, santykiais su kitomis religinėmis bendruomenėmis. Informantų pasakojimai leidžia manyti, kad religinių mažumų bendruomenės linkusios bendrauti tarpusavyje, ypač su doktriniškai artimomis bendruomenėmis, šiuo atveju baptistai su baptistų bendruomenėmis, Tikėjimo žodžio bendruomenės tarpusavyje ir išskirtiniais atvejais dalyvaujama ekumeniniuose krikščioniškų bendruomenių renginiuose. Informantai gana kritiškai atsiliepė apie Katalikų bažnyčią, pirmiausia buvo įvardijamos doktrininės problemos – iškilo katalikybės ir protestantizmo konflikto leitmotyvas, Katalikų bažnyčios tikinčiųjų ir hierarchų, bažnyčios ir valstybės santykių reglamentavimo kritika.

Apibendrinant galima teigti, kad empirinio tyrimo duomenys leidžia kalbėti apie valstybinę-vyriausybines ir erdvinę religinių mažumų socialinę atskirtį šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje.

Valstybinės-vyriausybines analizuotų religinių mažumų socialinės atskirties pagrindimu tampa empirinio tyrimo duomenys, atskleidžiantys Romos katalikų bažnyčios ir kitų valstybės pripažintų tradicinėmis religinių bendruomenių dominavimą Lietuvos religiniame lauke, socialinės atskirties objektu

paverčiant netradicines religines bendruomenes. Taip tradicinės religinės bendruomenės kartu su valstybe kuria ir palaiko socialines ribas bei palieka religinio kapitalo produkavimo užribyje netradicines religines bendruomenes. Tradicinių religinių bendruomenių išskirtinę poziciją Lietuvos religiniame lauke sukuria ir remia valstybė, kuri tampa svarbia veikėja religiniame lauke. Valstybė suinteresuota išlaikyti politinę hegemoniją, šiam tikslui ji pasitelkia ir religiją, taip suartėja politinis ir religinis elitas, kuriems sąveikaujant reprodukuojama šiems elitams nepriklausančių religinių bendruomenių socialinė atskirtis.

Dalyvavimas religinių mažumų bendruomenėse jų nariams tampa skatinančiu veiksniu, iš principo šis dalyvavimas yra pilietinio pasipriešinimo vyraujančiai politinei ir religinei hegemonijai išraiška, pilietinės visuomenės raidos ženklas.

Valstybinę-vyriausybines religinių mažumų socialinę atskirtį papildoma erdvinė šių bendruomenių atskirtis. Empirinio tyrimo duomenys atskleidžia, kaip šios bendruomenės patiria erdvinę socialinę atskirtį jas eliminuojant iš viešojo visuomenės gyvenimo – apribojamos galimybės dalyvauti viešajame gyvenime atskleidžiant, o ne nuslepiant savo religinį tapatumą, išsinuomoti pastatą, skiriant sklypus bendruomenių pastatams miestų pakraščiuose. Taip sukuriama Lietuvos visuomenės paveikslas, kuriame matomos ir įteisintos tik tradicinės religinės bendruomenės ir jų veikla.

Literatūra

- Ališauskienė, M. 2009. *Naujųjų religijų raiška ir ypatumai Lietuvoje: Gyvenimo meno fondo atvejo studija*. Disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Ališauskienė, M., Kuznecovienė, J. 2012. „Katalikų bažnyčios vaidmuo viešajame Lietuvos gyvenime: dalyvavimo formų kaita (1990–2010)“. *Filosofija. Sociologija* 23 (2): 102–110.
- Ališauskienė, M., Schröder, I. W., eds. 2011. *Religious Diversity in Post-Soviet Society: Ethnographies of Catholic Hegemony and the New Pluralism in Lithuania*. Surrey: Ashgate.
- Billings, D. B. 1990. “Religion as Opposition: A Gramscian Analysis.” *American Journal of Sociology* 96: 1–31.
- Bourdieu, P. 1991a. “Genesis and Structure of the Religious Field.” *Comparative Social Research* 13: 11–44.
- _____. 1991b. *Language and Symbolic Power*, ed. J. B. Thomson. Oxford: Polity.
- _____. 1993. *The Field of Cultural Production*, ed. by R. Johnson. New York: Columbia University Press.
- Davie, G. 2005. “From Obligation to Consumption: A Framework for Reflection in Northern Europe.” *Political Theology* 6 (3): 281–301.
- Fulton, J. 1987. “Religion and Politics in Gramsci: An Introduction.” *Sociological Analysis* 48: 197–216.

- Gramsci, A. 1971. *Selections from the Prison Notebooks*, eds. Q. Hoare and G. N. Smith. New York: International Publishers.
- Markauskaitė, G. 2013. *Religinės įvairovės reprezentavimas Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje*. Magistro baigiamasis darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Reingardė, J., Vasiliauskaitė, N., Erentaitė, R. 2010. *Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose*. Vilnius, Kaunas: Sorre.
- Rey, T. 2007. *Bourdieu on Religion: Imposing Faith and Legitimacy*. London: Equinox.
- Verter, B. 2003. "Spiritual Capital: Theorizing Religion with Bourdieu against Bourdieu." *Sociological Theory* 21: 150–174.
- Žiliukaitė, R. 2000. „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais“. In *Kultūrologija*. Straipsnių rinkinys, 6 tomas, 213–251. Vilnius: Gervėlė.
- _____. 2001. „Žiniasklaida ir netradicinės religinės bendruomenės bei bendrijos Lietuvoje“. *Religija ir teisė pilietinėje visuomenėje*, 112–115. Vilnius: Justitia.
- _____. 2007. „Lietuvos gyventojų religinė tapatybė ir socialinės-politinės vertybės: skirtumas tarp kartų“. In *Dabartinės Lietuvos kultūros raidos tendencijos. Vertybiniai virsmai. Kolektyvinė monografija*, sud. R. Žiliukaitė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Surrounded by Invisible Boundaries: the Manifestation of Social Exclusion of Religious Minorities in Contemporary Lithuania

Summary

The article contributes to the theoretical and empirical discussions about the social exclusion of religious minorities in contemporary Lithuania. It is based on the data of the empirical qualitative research – focus group and semi-structured interviews with members of religious minorities in Lithuania. The theoretical part of the article focuses on the relationship between religion and social exclusion and the features of its manifestation; it discusses Pierre Bourdieu and Antonio Gramsci's theoretical insights. The analysis of empirical data conducted according to the three levels of societal life – macro, meso and micro – that were reflected in the respondents' narratives demonstrated that social exclusion of religious minorities is manifested at every level of societal life: religious communities and their members are stigmatized and marginalized and their activities in the public sphere are restricted.